

НІЖИНСЬКА СТАРОВИНА

13 (16)

ÖÄÍ ÒÐ Í ÀÌ 'BÒÊÎ ÇÍ AÃÑÒÃÃ

Í àö³îíàëüíî; àèääàì³; íàóê Óéðà;íè

3

Óéðà;íñüéîîî òíààðèòàà íòíðîíè íàì 'yòíè

³ñòîð³; òà éóëüòóðè

МІЖУНСЬКА СТАРОВИНА

çá³ðíèè ðää³îíàëüíî; ³ñòîð³;

òà íàì 'yòéîçíàãòàà

ñ á ð³ ÿ

“Міжнoзнавчі студиї”

№9

Âèîñè 13(16)

ËË-À
2012

Центр пам'яткознавства Національної академії наук України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури

Рекомендовано до друку Вченою радою Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПК (протокол № 2 від 16 лютого 2012 р.)

Рецензенти:

Боряк Г.В., доктор історичних наук

Остряко А.М., кандидат історичних наук

Редакційна колегія:

головний редактор – *С.І. Посохов*

заступники головного редактора – *О.Б. Коваленко, О.М. Титова*

члени редколегії – *О.Д. Бойко, І.В. Верба, Я.В. Верменич, Л.О. Гріффен,*

В.О. Константинов, О.П. Моця, А.А. Непомнящий, Г.В. Самойленко, Н.М. Сенченко

відповідальні секретарі – *С.Ю. Зозуля, О.С. Морозов*

Адреса редакції:

01015, м. Київ, вул. Івана Мазепи, 21, корп. 19; e-mail: zp_vydannja@ukr.net

тел. +380-44-2807879, тел/факс +380-44-2806463

Видання зареєстровано Міністерством юстиції України

(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 16327-4799Р від 02.02.2010 р.)

Видано Центром пам'яткознавства НАН України і УТОПК

(Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 2429 від 07.02.2006 р.); вул. Івана Мазепи, 21, корп. 19, м. Київ, 01015, Україна;

тел./факс: +380 (44) 2807879, e-mail: m-center@ukr.net

Збірник наукових праць “Ніжинська старовина” внесений до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з історичних наук (Постанова Президії ВАК України № 1–05/1 від 26.01.2011 р.)

*Збірку видано за фінансової підтримки
Ніжинської міської ради*

Ç İ ² Ñ Ò

Õðíí²èà èíçàòüèîî; àíàè

Железко Р. (Ніжин) Ніжинський козацький полк та гетьман Іван Брюховецький: завершення національно-визвольних змагань українського народу середини XVII ст. 5

²ñòíð³ü Í ³æèí²èèèè ³ì íàðñüèîî; òà ííñò³ì íàðñüèîî; àíàè

Конончук І. (Ніжин) Ніжинська вища школа та національне відродження на Чернігівщині 20–30-х років XX ст. 15

Крупенко О. (Ніжин) Географічний, природнокліматичний та соціоетнічний фактори економічного розвитку Ніжинського повіту в другій половині XIX — на початку XX ст. 21

Потапенко М. (Ніжин) Польський громадський клуб Ніжина у 1917 році 29

Сидорович О. (Ніжин) Ніжинське технічне училище А.Ф. Кушакевича в революційних подіях 1905–1907 років 34

Страшко Є. (Ніжин), Шпитяк В. (Ніжин) Фінансово-господарське забезпечення Ніжинської фельдшерсько-акушерської школи у контексті професійно-освітньої політики Третього Рейху (1941–1943 роки) 42

Í àì 'yòèè

Морозов О. (Ніжин) Церковні старожитності в експозиції Музею рідкісної книги бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя: напрестольне Євангеліє 1689 р. з Ніжинського Благовіщенського монастиря 53

Èòèüòòðíà æèòòü

Прудько В. (Ніжин) Побут і дозвілля населення дореволюційної Ніжинщини 61

Чутченко С. (Ніжин) Георгій Кониський та його вчення про душу....67

Àèààòí³ í³æèíó³

Ф.Г. Спаський (1897–1979) *Від редакційної колегії*. 75

Спаський Ф.Г. Предання города Нежина (підготовка до друку та післяслово *С. Зозуля (Київ–Ніжин)*).....75

Неопубліковані спогади Феодосія Спаського (підготовка до друку та передмова *О. Морозова (Ніжин)*) 89

Кожушко Б. (Київ) Дещо про українське коріння родоводу Г.В. Вульфа — видатного фізика-кристалографа..... 96

Котенко Т. (Київ) Літературно-історична хроніка “Чумаки, або Україна з 1768 року” Пилипа Морачевського 104

НІЖИНСЬКА
СТАРОВИНА
ВІП. 13(16)
КИЇВ
2012

<i>Моціяка П. (Ніжин)</i> Кавказька війна генерала Л.П. Рудановського.....	117
<i>Рахно О. (Чернігів)</i> Земський лікар А.Г. Розенель: віхи життя та діяльності	129
<i>Сушко Н. (Батурин)</i> Суперечлива постать представника духовного кліру – Симеон Адамович.....	136

А́ае́еа́а́ д́іа́е́іа́

<i>Кочергін І. (Дніпропетровськ)</i> Борзнянський дворянський рід Мізків в історії Катеринославщини.....	141
---	-----

А́дб́а́і́³ çí а́д³а́е́е

<i>Галь Б. (Дніпропетровськ)</i> “Строения для самого первого времени нужны”: до історії адміністративної забудови майбутніх повітових центрів на території Ніжинського полку.....	151
<i>Ємельянов В. (Ніжин), Кулик В. (Ніжин)</i> Ніжинський виконавчий комітет і його діяльність навесні 1918 року	171

І́ д́е́д́і́а́а́ І́ д́е́і́н́о́а́д́’у́

<i>Позняк О. (Крути)</i> Славетний символ Приостерського краю: до питання минувшини і сьогодення сорту огірка Ніжинський місцевий та промислу на його основі.....	181
--	-----

Д́а́о́а́і́ç³, а́е́н́е́о́н³, і́т́а³а́і́і́ е́а́і́у́

<i>Ростовська О. (Ніжин)</i> Рец. на кн.: <i>Моціяка П.П.</i> Ніжинський історико-філоло- гічний інститут князя Безбородька у портретах його директорів. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2011. – 312 с. ; іл. 32 с.	197
--	-----

А́з́а́і́і́ і́н́о³ і́д́і́ а́а́о́і́д́’а́	206
---	-----

²́і́о́і́д́і́ а́д³’у́ а́е́у́ і́ а́е́а́о́о́і́³о́ а́а́о́і́d³’а́	207
---	-----

* * * * *

У збірці використані ілюстрації з книги П.П. Моціяки
“Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька у портретах його директорів”
(Ніжин, 2011), а також графіка та світлини надані авторами публікацій.

* * * * *

На звороті обкладинки: фрагменти напрестольного Євангелія 1689 р.
з Ніжинського Благовіщенського монастиря (до статті Олександра Морозова
“Церковні старожитності в експозиції Музею рідкісної книги бібліотеки Ніжинського
державного університету імені Миколи Гоголя: напрестольне Євангеліє 1689 р.
з Ніжинського Благовіщенського монастиря”, (стор. 53–60))

* * * * *

На обкладинці використано фрагмент плану міста Ніжина 1773 року

А В Т О Р И З Б І Р Н И К А

- Галь Богдан Олександрович* – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та політичної теорії ДВНЗ “Національний гірничий університет” (Дніпропетровськ)
- Желзко Роман Анатолійович* – магістрант історико-юридичного факультету Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (Ніжин)
- Ємельянов Віктор Миколайович* – завідувач відділу історії Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського (Ніжин)
- Зозуля Сергій Юрійович* – старший науковий співробітник відділу історичного пам’яткознавства Центру пам’яткознавства НАН України та УТОПСК (Київ–Ніжин)
- Кожушко Богдан Васильович* – головний конструктор Інституту фізики НАН України (Київ)
- Конончук Іван Миколайович* – старший викладач кафедри історії України та політології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (Ніжин)
- Котенко Тетяна Іванівна* – аспірант Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (Київ)
- Кочергін Ігор Олександрович* – кандидат історичних наук, докторант кафедри історії та політичної теорії Національного гірничого університету (Дніпропетровськ)
- Крупенко Оксана Василівна* – старший викладач кафедри історії України та політології історико-юридичного факультету Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (Ніжин)
- Кулик Валентина Вікторівна* – науковий співробітник відділу історії Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського (Ніжин)
- Морозов Олександр Сергійович* – протоіерей, завідувач Музею рідкісної книги бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (Ніжин)
- Моціяка Петро Петрович* – доцент кафедри всесвітньої історії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (Ніжин)
- Позняк Олександр Васильович* – молодший науковий співробітник Дослідної станції “Маяк” Інституту овочівництва і баштанництва НААН України (Крути)
- Потапенко Максим Васильович* – кандидат історичних наук, асистент кафедри історії України та політології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (Ніжин)
- Прудько В’ячеслав Олександрович* – аспірант кафедри історії України та політології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (Ніжин)
- Рахно Олександр Якович* – кандидат історичних наук, заступник директора з навчальної роботи, в.о. завідувача кафедри історії та археології України, Інституту історії, етнології та правознавства ім. О.М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка (Чернігів)
- Ростовська Ольга Василівна* – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та політології історико-юридичного факультету Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (Ніжин)
- Сидорович Олександр Сергійович* – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ВП НУБіП України “Ніжинський аграрний інститут” (Ніжин)
- Спаський Феодосій Георгійович* (†1979) – професор Свято-Сергієвського православного богословського інституту в м. Парижі
- Страшко Євгенія Матвійівна* – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та політології історико-юридичного факультету Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (Ніжин)
- Сушко Наталія Миколаївна* – науковий співробітник НІКЗ “Гетьманська столиця” (Батурин)
- Чутченко Сергій Олексійович* – протоіерей, священик Кафедрального собору Всіх Святих УПЦ КП, аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Ніжин)
- Шпитяк Валерій Андрійович* – магістр, випускник історико-юридичного факультету Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (Ніжин)

І Н Ф О Р М А Ц І Я   Д Л Я   А В Т О Р І В

Редакційна колегія “Ніжинської старовини” запрошує до співпраці дослідників – професійних і аматорів (для публікації в серії “Ніжинознавчі студії”), що вивчають проблеми історії та пам’яткознавства міста Ніжина й Ніжинщини від найдавнішого часу до сьогодення, досліджують біографії визначних і пересічних міщан; відомих діячів, життя чи діяльність яких у будь-якій мірі пов’язане з давнім містом над Остром і його округою. Приймаємо також рецензії на видання, що зачіпають ніжинознавчі проблеми або написані ніжинцями.

Також запрошуємо до співпраці (для публікації в серії “Пам’яткознавство Північного регіону України”) дослідників проблем з історії, теорії та методології пам’яткознавства та пам’яткоохоронної справи Північного етноісторичного регіону України, музеєзнавства, а також регіональної історії, етнології та сакральної (церковної) історії вказаного регіону (Східне Полісся, Північна Полтавщина, Західна Сіверщина, Стародубщина).

Зважаючи на задекларований науковий характер збірки, при розгляді надісланих матеріалів пріоритет буде надаватися саме науковим розвідкам. **Науково-публіцистичні матеріали як за змістом, так і за оформленням (без посилань у тексті, але обов’язково зі списком використаної літератури після тексту) друкуються в краєзнавчому розділі**, за винятком окремих випадків, узгоджених із відповідальними секретарями редакційної колегії. Суто публіцистичні або надані без належного наукового оформлення (відомості про автора (авторів), науковий апарат, УДК, анотації, ключові слова) науково-публіцистичні роботи **відразу відхилятимуться**.

Матеріали мають бути оформлені згідно діючих вимог, затверджених ВАК України до публікацій у фахових виданнях (науковий апарат, структура викладу тощо).

Оформлені згідно вимог ВАК України до публікацій у фахових виданнях (структура, науковий апарат тощо) матеріали (**роздрук (бажано) і електронну версію (обов’язково)**) прохання надсилати на поштову чи електронну адресу Центру пам’яткознавства НАН України і УТОПК, або передати особисто до редакції (адреси вказані після даної інформації для авторів).

УВАГА! Без електронної версії матеріал друкуватися не буде!

Лише у виняткових випадках (узгоджених із редакцією) можливе подання матеріалу лише на паперовому носії, але чітко надрукованого, без рукописних вставок, виправлень, закреслень тощо.

Обсяг матеріалу – до 0,75 авт. арк. (до 30 тис. знаків із пробілами).

Інформацію про автора (авторів) необхідно вмістити перед заголовком дослідження без скорочень за таким алгоритмом: *прізвище, ім’я (повністю), по-батькові (повністю); наукова ступінь, наукове звання; посада й місце роботи – обов’язково (для непрацюючого пенсіонера – науковий фах); електронна адреса (обов’язково (за відсутності такої вказати поштову адресу); телефон (бажано).*

Електронну версію надавати на будь-якому з оптичних або цифрових носіїв. На e-mail бажано надсилати в заархівованому вигляді (архів із розширенням *.rar або *.zip).

УВАГА! Архів має бути звичайний, без формату саморозпакування!

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ВАРІАНТУ

✓ *текст*

виконаний у будь-якому текстовому редакторі чи процесорі, але *збережений у форматі звичайного тексту **виключно*** із розширенням *.txt (режим блокнота); гарнітура Times New Roman (розмір кеглю, міжрядкового інтервалу значення не має);

✓ *науковий апарат*

ПОСИЛАННЯ, ЗАУВАЖЕННЯ, ПРИМІТКИ – винятково післятекстові з нумерацією за зростанням (гарнітура Times New Roman Суг; індекси посилань у тексті у квадратних дужках звичайними цифрами (напр.: [15] тощо) **УВАГА! В одних дужках має бути лише один номер посилання; у тексті посилання – одне чи кілька джерел (або текст зауваження чи примітки).** Текст посилань наприкінці тексту статті після заголовку «Джерела та література» у вигляді нумерованого списку (форму посилання оформляти згідно вимог ВАК України – див.: Бюлетень ВАК України, № 3 за 2010 р. (для архівних джерел) та № 10 за 2007 р. (для друкованих джерел).

✓ *графіка:*

ІЛЮСТРАЦІЇ – у режимі “градації сірого” (тобто чорно-біле зображення), окремим файлом кожна, на тому ж або окремому носію; розширення 200 dpi, формат *.JPEG або *.TIFF, розмір 10×15 см (де 10 см – базова (менша) сторона, інша сторона – за пропорціями).

ТАБЛИЦІ, СХЕМИ, ДІАГРАМИ – у вигляді графічного файлу або віртуального роздруку у форматі *.pdf у масштабі 1:1, максимальна ширина зображення – 10 см.

УВАГА! Максимальна кількість ілюстрацій (рисуноків (малюнків), світлин) разом – 8 позицій! Максимальна кількість іншої графіки (таблиць, схем, діаграм тощо) разом – 10 позицій!

Згідно з вимогами ВАК України до фахових видань, **ОБОВ’ЯЗКОВОЮ УМОВОЮ** для публікації Вашого матеріалу є наявність **УДК, а також анотацій і ключових слів українською, російською й англійською мовами (до 400 друк. знаків кожна; переклад прізвища, ініціалів автора та заголовку публікації обов’язковий).**

Приклад оформлення матеріалів для друку у виданнях Центру пам’яткознавства НАН України і УТОПІК можна знайти на сайті «Відлуння віків» (<http://ramjatku.org.ua>; закладка «Центр пам’яткознавства» (відповідне гіперпосилання наприкінці тексту)).

Редакційна колегія залишає за собою право на відбір, стилістичне, лексичне, орфографічне та пунктуаційне редагування матеріалів. Надіслані рукописи не рецензуються і не повертаються.

Листування з авторами на сторінках збірки не ведеться. За достовірність фактів, посилань, приміток, коментарів відповідає автор (автори) публікації.

Кожен автор (співавтор) має право на 1 авторський примірник, котрий отримується особисто. Авторський примірник може бути надісланий поштою (бандероллю з наложеним платежем, розмір якого дорівнює сумі вартості поштових витрат [тільки в межах України, іноземні автори вирішують спосіб отримання авторського примірника окремо за вказаними далі координатами]).

КОНТАКТНІ КООРДИНАТИ

Зозуля С.Ю., вул. Об’їжджа, 56, м. Ніжин Чернігівської обл., 16600, Україна
(із поміткою “для збірника “Ніжинська старовина”)
тел. +380-68-353-59-57 (моб), +380-44-280-7879 (роб)
тел./факс +380-44-280-6463 (роб)

Морозов О.С., вул. Синяківська, 75В, кв. 9, м. Ніжин Чернігівської обл., 16600, Україна
(із поміткою “для збірника “Ніжинська старовина”)
тел. +380-68-814-8455 (моб), +380-46-31-22457 (роб)

e-mail: zp_vydannja@ukr.net, el-havar-din@yandex.ru
petryk2@ukr.net (гостьовий, пароль: petryk2)

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

Повідомляємо, що за розпорядженням Президії Національної Академії наук України № 408 від 15.06.2007 р. в Центрі пам'яткознавства НАН України і УТОПК з 01.09.2008 р. діє аспірантура, де передбачається підготовка спеціалістів із відривом від виробництва та без відриву від виробництва за спеціальністю 26.00.05 – Музеєзнавство. Пам'яткознавство.

Також повідомляємо, що згідно з рішенням Президії Вищої атестаційної комісії України № 55–06/7 від 08.10.2008 р. при Центрі пам'яткознавства НАН України і УТОПК створено й з 13.10.2008 р. розпочала свою роботу спеціалізована вчена рада К 26.242.01 з правом прийняття до розгляду та проведення захистів дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю: 26.00.05 – Музеєзнавство. Пам'яткознавство. (Перереєстрована згідно з рішенням Президії Вищої атестаційної комісії України № 999 від 28.12..2010 р.).

Запрошуємо до співпраці.

Довідки за телефоном: +380-44-280-7879

e-mail: m-center@ukr.net

Н61 Ніжинська старовина: Збірник регіональної історії та пам'яткознавства. (Серія “Ніжинознавчі студії”, № 9) / Посохов С.І. (гол. ред.), Коваленко О.Б. (заст. гол. ред.), Титова О.М. (заст. гол. ред.), Бойко О.Д., Верба І.В., Верменич Я.В. [та ін.] ; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК. Вип. 13 (16). – К. : Центр пам'яткознавства НАН України, 2012. – 210 [2] с.

У дванадцятому випуску збірки наукових праць “Ніжинська старовина” міститься низка ніжинознавчих студій історичного, пам'яткознавчого та краєзнавчого спрямування, що зачіпають проблеми дослідження історії та пам'яток культурної спадщини Ніжина та Ніжинщини.

Видання розраховане як на фахівців: істориків, археологів, музеєзнавців, мистецтвознавців, пам'яткознавців тощо, так і на широкий загал читачів – усіх, хто цікавиться старожитностями означеного регіону, історією і культурою України в цілому.

УДК 94(477.51)
ББК 63.3(4Укр=Укр.)

Збірник наукових праць

НІЖИНСЬКА СТАРОВИНА

**Збірник регіональної історії
та пам'яткознавства**

(серія: “Ніжинознавчі студії”, № 9)

**Випуск 13 (16)
2012 р.**

Макетування: М.В. Олефіренко

Дизайн обкладинки та редагування: С.Ю. Зозуля

Коректура: О.С. Морозов

Віддруковано з готового оригінал макету замовника
у ТОВ НВП “Ферокол”
(Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції –
серія ДК № 3503 від 19.06.2009 р.),
м. Ніжин, пров. Лікарський, 7,
тел./факс: +38 (04631) 71498, e-mail: olgavlasenko2008@rambler.ru

Підписано до друку 29.02.2012 р.
Формат 70×100/16. Друк офсетний. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman Суг. Ум. друк. арк. 17,06.
Обл.-вид. арк. 17,79. Тираж 100 прим.
Зам. № 080.

ЛЮДИ ИЛИ ИЛИ СЛОВО. ИЛИ ИЛИ СЛОВО
ИЛИ ИЛИ СЛОВО. ИЛИ ИЛИ СЛОВО

ИЛИ ИЛИ СЛОВО. ИЛИ ИЛИ СЛОВО
ИЛИ ИЛИ СЛОВО. ИЛИ ИЛИ СЛОВО

ИЛИ ИЛИ СЛОВО. ИЛИ ИЛИ СЛОВО
ИЛИ ИЛИ СЛОВО. ИЛИ ИЛИ СЛОВО

ИЛИ ИЛИ СЛОВО. ИЛИ ИЛИ СЛОВО
ИЛИ ИЛИ СЛОВО. ИЛИ ИЛИ СЛОВО

ИЛИ ИЛИ СЛОВО. ИЛИ ИЛИ СЛОВО
ИЛИ ИЛИ СЛОВО. ИЛИ ИЛИ СЛОВО